

Омецінська М.В.*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО МЕЦЕНАТСТВА

В статье рассматриваются базовые факторы и тенденции развития меценатства в Украине. Исследуются теоретико-методологические и социокультурные особенности становления меценатства в контексте поиска действенных механизмов финансирования культурной жизни. Раскрыты основные проблемы, встающие на пути утверждения меценатства в Украине.

Ключевые слова: благотворительность, меценатство, культурная политика.

У статті розглядаються базові чинники та тенденції розвитку меценатства в Україні. Досліджуються теоретико-методологічні та соціокультурні особливості становлення меценатства в контексті пошуку дієвих механізмів фінансування культурного життя. Розкрито основні проблеми, що постають на шляху утвердження меценатства в Україні.

Ключові слова: благодійність, меценатство, культурна політика.

The article reviews the basic factors and trends in philanthropy in Ukraine. The theoretical, methodological, and sociocultural features of development of philanthropy in the context of finding effective mechanisms to finance cultural life. Main problems that arise in the way of strengthening philanthropy in Ukraine.

Keywords: charity, philanthropy, cultural policy.

Вже не перший рік на найвищому державному рівні загальновизнаною є теза про те, що меценатство є важливим джерелом недержавної підтримки культурного розвитку держави, оскільки, як свідчить світова та вітчизняна практика, державної підтримки в багатьох випадках недостатньо для збереження та розвитку національного культурного надбання. Разом з тим, діяльність меценатів може вільно розвиватися тільки тоді, коли на рівні держави та суспільства для неї існують сприятливі умови. Необхідність реформування вітчизняної системи культури актуалізує потребу у вивченні та впровадженні на практиці альтернативних механізмів фінансування цієї сфери суспільного життя. Один з важливих аспектів проведення відповідних заходів пов'язаний із явищами благодійності та меценатства.

Питання осмислення тенденцій розвитку меценатства у світовому масштабі та в Україні зокрема невіддільне від проблеми визначення основних чинників, які спонукають людину долучатися до благодійної діяльності. На вітчизняних теренах останніми роками меценатська діяльність набуває дедалі більшого поширення, маючи свої особливості та

* здобувач кафедри зв'язків з громадськістю та реклами Київського національного університету культури і мистецтв

Науковий керівник: доц. Кундеревич О.В.

характерні риси. Втім у масовій свідомості прояви меценатської діяльності викликають неоднозначну оцінку: з одного боку, громадськість схвально сприймає численні благодійні акції, які організують вітчизняні олігархи та відомі державні і громадські діячі, з іншого – у громадській думці набула поширення зневіра у щирість намірів вітчизняних меценатів, що обумовлює низький рівень легітимації (суспільного визнання) їх діяльності. Відтак, значну актуальність та інтерес викликають дослідження, увагу яких акцентовано на основних детермінантах меценатства в контексті світового розвитку та вітчизняних реалій.

Немає сумнівів в тому, що у більшості людей природно закладена схильність до щедрості та безкорисливої діяльності. Люди виявляють ці якості, оскільки перебувають у стані спільної життєдіяльності з іншими, а – відтак зацікавлені у соціальній стабільності та узгодженості. Досить яскраво свого часу охарактеризував такий стан справ англійський філософ Т. Гоббс. Свої погляди він виводив з песимістичної оцінки сутності людини, яка за своєю природою є суто егоїстичною істотою, що ускладнює досягнення компромісу у суспільстві поза існуванням державної влади. Оскільки кожен індивід від природи має право на власність та на життя, зіткнення егоїстичних інтересів породжує небезпечну ситуацію «війни всіх проти всіх». У подібному стані неможливо гарантувати ані свободу, ані власність, ані життя особистості, «є одвічний страх та постійна небезпека насильницької смерті» [1, с.96]. Вихід з подібного стану суцільної нестабільності та хаосу англійський філософ вбачав у прийнятті усіма членами суспільства одвічних природних законів, головними з яких є пошук миру та готовність людини поступитися часткою своїх прав і свобод заради суспільної злагоди [1, с.99].

Німецький мислитель І. Кант реалізацію індивідуальної свободи ставив у пряму залежність від дотримання кожною людиною настанов категоричного імперативу, який закликає «діяти відповідно до такої максими, яка в той же час сама може стати всезагальним законом» [2, с.330]. Своє бачення довершеної моделі суспільного устрою він виводив з розуміння людини як абсолютної цінності: «Людина... існує як мета сама по собі, а не лише як засіб для будь-якого використання з боку тієї чи іншої волі» [3, с.269].

Одним з найбільш потужних чинників розвитку благодійності та меценатства став релігійний. З ним, зокрема, пов'язаний такий вчинок як «подаєння». Її витoki беруть свій початок від ранніх іудейсько-християнських часів, коли потреби людини не задовольнялись у повній мірі ані сім'єю, ані державою та її інститутами. Відтак люди надавали милостиню переважно через релігійний обов'язок. Поступово процедура «подаєння» набуває інституціональних ознак – ті, хто мав потребу у соціальному захисті та благодійній допомозі звертаються до заможних сімей, а жебрацтво перетворюється на соціальний інститут.

Суцільною турботою про нужденних з розвитком християнства починають займатися богодільні, які нерідко засновувалися впливовими сім'ями. В цьому, власне, прослідковується головний мотив релігійної спрямованості, а саме – у практичному прояві власної турботи та співпереживання до іншої людини. Англійський філософ Адам Сміт свого часу відзначав: «Якою б егоїстичною не була природа людини, їй притаманна схильність до участі у тому, що трапляється з іншими, внаслідок чого їх щастя необхідно для неї, навіть якщо б воно зводилося тільки до задоволення бути його свідком» [10, с.86].

Епоха становлення капіталістичних відносин характеризувалася суперечливими тенденціями в контексті осмислення чинників розвитку меценатства. З одного боку – позбавлена моральних критеріїв нічим не обмежена експлуатація найманих робітників, з іншого – поширене серед власників та монополістів відчуття спокутування провини. Це, у

свою чергу, значно посилило значення церкви як інституту, який ставав центром популяризації благодійної та меценатської діяльності.

На сучасному етапі розвитку людства феномен меценатства крізь призму філософських категорій. Як слушно зауважує О.А. Кочнова, здійснюючи благодійну допомогу, сучасний доброчинець вирішує не тільки соціальні проблеми, але, у міру своєї духовності, виходить за межі досягнутого людиною розуміння світу, тобто перебуває в стані трансцендентності – виходячи за межі свого емпіричного буття [4, с.8]. Саме такий підхід, на нашу думку, є найбільш адекватним поясненню сучасних процесів розвитку меценатства на вітчизняних теренах.

Аналізуючи витoki меценатської діяльності в Україні, варто відзначити, що це явище має глибокі соціокультурні коріння в українському суспільстві, що відіграло важливу роль у збереженні традицій та формуванні ментальності місцевого населення. Корені благодійної діяльності українства слід шукати в ментальності древніх слов'ян, для яких характерні милосердя та доброчесність, зумовлені розкішною природою, помірним кліматом, мирним родом занять.

Величезний вплив на розвиток благодійності та меценатства у Київській Русі справило поширення християнства. Зокрема, його вплив на формування суспільної моралі. Так, церква виступала благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалась допомога нужденним з боку глави держави – князя. Уставом князя Володимира його піддані зобов'язані були віддавати десяту частину свого доходу на утримання монастирів, церков, лікарень та мандрівних нужденних. У Київській Русі благодійність стала складатися з часів прийняття християнства, заснування церковної організації, виникнення монастирів. Розпочалося цілеспрямоване піклування про страждених і нужденних. Церковний Устав 996 р. князя Володимира офіційно покладав громадську опіку на духовенство, визначивши десятину на утримання монастирів, церков. Цікаво, що допомога надавалась здебільшого у вигляді життєво важливих продуктів, оскільки грошовий обіг був слабо розвинений. Практика десятинних відрахувань на функціонування церкви була підтримана наступними київськими князями та доповнена патронатом мистецтва і науки у вигляді заснування бібліотек, шкіл, широкого заохочення в переписуванні книг, літописів тощо.

У XV-XVIII ст. під впливом процесів реструктуризації українського суспільства головними суб'єктами релігійно-благодійницької діяльності на теренах України стають братства, основу яких склали представники заможного міщанства. За їх участю виникають благодійні лікарні, притулки, друкарні, школи.

Діяльність братств була спрямована на допомогу нужденним. Особливу увагу вони звертали на бідних, немічних, хворих, людей похилого віку та тих, що пройшли строк ув'язнення. У 1620 році до складу братства записався визначний український полководець гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний із усім військом. Це надало братству моральної, матеріальної та політичної підтримки.

Особливою доброчинністю у XVI – XVIII ст. славились козаки. У внутрішніх якостях запорізьких козаків помічалися суміш доброчинностей і вад, втім завжди, властива людям, які вважають війну головним заняттям і головним ремеслом свого життя: жорстокі, дикі й безжальні щодо своїх ворогів, запорізькі козаки буди добрими друзями, вірними товаришами, справжніми братами у стосунках одне з одним, мирними сусідами до своїх соратників за ремеслом, українських і донських козаків. Світлий бік характеру запорізьких козаків склали їхня благодущність, не скнарість, щедрість, безкорисливість, постійність у дружбі.

Розподіл України наприкінці XVIII ст. між Росією та Австро-Угорщиною значно гальмує розвиток вітчизняного благодійництва та меценатства. А приєднання українських земель до Росії наприкінці XVIII ст. практично зупинило цей процес. Єдиним оплотом українських національних традицій у цей час залишається греко-католицька церква у Галичині.

Втім, становище у цій сфері благодійності та меценатства покращується після реформи 1861 року. Центром благодійництва та меценатства у XIX ст. стає Київ: на приватні пожертви тут створювалися й утримувалися притулки для престарілих, лікарні для хворих, нічліжні будинки для бездомних, відкривалися школи й дитячі садки, будувалися храми і громадські споруди. Під керівництвом держави, яка визнала власну соціальну відповідальність, організуються форми утримування окремих соціально незахищених груп людей, змінюються традиції громадської доброчинності там, де цілі влади та суспільства збігалися. Відповідно фінансування соціальних програм здійснювалося державою, церквою, різними громадськими організаціями й приватними особами.

Слід зазначити, що на благодійну (меценатську) діяльність представників аристократичних кіл в цей період вплинуло піднесення культури. Адже саме дев'ятнадцяте століття увійшло в історію України як період національно-культурного відродження, що проявилось у зростанні інтересу до історії, археології, нумізматики, у збиранні архівних матеріалів та пам'яток матеріальної культури.

Протягом першої половини XIX ст. усі українські землі, які входили до складу Російської імперії було поділено на дев'ять губерній, якими керували губернатори, призначені царем. Дозволити собі розкіш філантропії могли тільки заможні люди. З метою налагодження опікунської діяльності в цей час членами імператорського дому створюються численні фонди. Їхня діяльність заклала організаційні основи масового благодійного руху.

У післяреволюційний та радянський період благодійництво та меценатство тлумачилися як негативні явища, притаманні буржуазній культурі й чужі культурі соціалістичній. Радянська влада не визнавала поділу суспільства на багатих та бідних, а діяльність благодійних організацій була визнана непотрібною, її замінила державна система охорони здоров'я та соціального забезпечення. Лише з розпадом Радянського Союзу та здобуттям Україною незалежності почався процес відродження вітчизняного меценатства, яке має свої особливості та характерні риси.

Аналізуючи процеси благодійного руху в Україні кінця XX – поч. XXI ст. маємо відзначити – важливим поштовхом до стрімкого розвитку меценатської діяльності стала криза державної політики у сфері соціокультурного життя. Як справедливо підкреслив голова Державного управління охорони навколишнього середовища у Києві Олександр Прогнімак: «в умовах кризи, коли держава припиняє підтримувати культурні ініціативи, цю місію мають взяти на себе меценати» [11]. Важко не погодитись з таким твердженням, адже буденна практика доводить – на сучасному етапі українська держава неспроможна взяти на себе повне фінансування закладів культури, творчих колективів і діячів культури та мистецтва. Попри задекларований на державному рівні – „євроінтеграційний курс української нації», вітчизняна модель фінансування сфери культури залишається ретроградною, а усталені світові практики підтримки культурного сектору в українських умовах – благодійництво та меценатство – в силу різних причин, є малоефективними.

Натомість практика розвинених країн засвідчує, що залучення приватного капіталу до фінансування культурно-мистецької сфери не є стихійним процесом, а регулюється державною політикою, яка спирається на відповідні системні наукові дослідження. Водночас

досвід управлінських процесів в Україні вказує на те, що однією з причин кризового стану вітчизняної культури є неадекватна державна політика регулювання процесів благодійності та, передусім, меценатства. Відтак, становлення ефективної моделі благодійництва та меценатства в Україні на сучасному етапі зводиться до пошуку дієвих механізмів фінансування культурного життя.

Порівняльний аналіз західноєвропейського та вітчизняного підходів до фінансування культурної індустрії свідчить про те, що в Україні слабо розвинені механізми залучення недержавних ресурсів на її розвиток. В той час як бюджетна підтримка здебільшого орієнтована на державні заклади культури. На необхідності утвердження якісно нових підходів залучення фінансових ресурсів до цієї сфери наголошується в експертному висновку Ради Європи «Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів». У звіті, зокрема, рекомендується «апробувати «договірну» концепцію» взаємодії держави, бізнесу та сектору культури, що, у свою чергу, так чи інакше зводиться до питання благодійництва та меценатства [5].

Зважаючи на це, значної актуальності набуває проблема удосконалення механізмів благодійної та меценатської діяльності у вітчизняних умовах як альтернативи бюджетній підтримці культурного життя. На користь цієї тези свідчать й дані соціологічних досліджень: українське суспільство очікує на благодійну допомогу передусім від комерційних структур (54,1%), а вже потім від держави та інститутів соціальної опіки (29,7%) [8].

Досвід останніх років дозволив виокремити характерні особливості вітчизняного меценатства. Так, експерти відзначають наступні тенденції:

1) пріоритетними для вітчизняних меценатів сегментами культурного життя на сьогоднішній день є живопис та підтримка талановитої молоді: за результатами дослідження щотижневика «ДЕЛО», вітчизняні меценати віддають перевагу у своїй діяльності підтримці живопису та обдарованої молоді. Натомість найменш привабливими сферами залучення меценатських коштів є зусилля, пов'язані із реставрацією замків, підтримкою класичної музики, літератури та кінематографу;

2) поляризований характер інформаційного супроводу діяльності вітчизняних меценатів – від повної публічності до засекреченої таємничості. Так, наприклад, поряд із організацією та проведенням відкритих та широко розрекламованих благодійних акцій та заходів питання про суму благодійної допомоги у середовищі меценатів сприймається як образа. Причина такого стану речей, як зазначає президент Благодійного фонду ТЦК Л. Паливода, криється у відсутності державної та суспільної підтримки меценатської діяльності, внаслідок чого суспільство здебільшого негативно сприймає благодійні вчинки замкнених людей;

3) відсутність довгострокової стратегії більшості меценатських проєктів: меценатські програми в Україні носять, здебільшого, епізодичний характер. На сьогодні існують лише поодинокі приклади системного підходу у цій сфері – подібну практику запровадили лише меценатські проєкти Віктора Пінчука та Ріната Ахметова відповідно у галузі сучасного мистецтва та реставрації культурно-археологічних об'єктів [11].

Безперечно позитивною тенденцією на шляху розвитку вітчизняного меценатства стала активізація зусиль у цьому напрямі окремих органів державної влади. Так, в Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо відродження Софії Київської як загальнонаціонального духовного центру» від 30 грудня 2005 р. акцентовано увагу на необхідності підтримки пропозиції громадськості щодо утворення Ради меценатів Національного заповідника «Софія Київська» [7, с.2].

Завдяки нормативно-правовому вдосконаленню відносин у цій сфері стала можливою початкова співпраця влади і громадських організацій у питаннях меценатства. Так, ос-

новними напрямками діяльності благодійного фонду «Розвиток України» стали, зокрема, сучасна освіта, здоров'я нації, культурне надбання [6]. На меценатські кошти стала можливою реконструкція будинку Митрополита Національного заповідника «Софія Київська». В свою чергу, Фонд Віктора Пінчука надав 10 млн. грн. для потерпілих від вибуху в житловому будинку у м. Дніпропетровську.

Втім, практика поширення вітчизняного меценатства ще далека від цивілізованих західноєвропейських стандартів. Причинами цього є не лише проблеми неналежного державно-правового регулювання (відсутність системної державної підтримки розвитку меценатства, ускладнена процедура реєстрації благодійних організацій, відсутність законодавчого регулювання меценатства), але й чинники соціокультурного характеру.

Очевидно, що соціальна роль та значення меценатства зростає тоді, коли держава не спроможна власноруч вирішити проблеми у відповідних сферах суспільних відносин. Нерідко сама держава заохочує меценатство, щоб компенсувати свою некомпетентність або небажання займатися тим чи іншим питанням. Адже здійснюючи поодинокі, позбавлені ознак системності благодійні вчинки вітчизняне меценатство затьмарює зворотній бік суспільних проблем – наявність структурної кризи у відповідних галузях. І тут важко не погодитись з наступним твердженням: «на кожному відкритому олігархом картинну галерею слід показати, скільки музеїв і галерей по всій Україні перебувають у жалюгідному стані, на кожному придбану олігархом карету швидкої допомоги – показати скільки щороку закривається сільських медпунктів і у скількох лікарнях немає найнеобхідніших медикаментів, на кожному надану талановитій дитині стипендію, показати скільки дітей не мають можливості ходити до позашкільного гуртка чи закінчити навчання через фінансові труднощі в сім'ї» [9].

Іншою проблемою в цьому контексті є аналіз мотивації вітчизняних меценатів. Адже класичні для західноєвропейської практики функції меценатства у вітчизняних реаліях поступаються суб'єктивним мотивам, зокрема – потребам вітчизняних олігархів шляхом поодиноких благодійних вчинків легітимізувати перед Заходом позитивний імідж цивілізованого європейського «гравця». Ці та інші тенденції й особливості значно ускладнюють становлення меценатства в Україні як необхідної складової суспільних відносин. Подолання означених протиріч вимагає об'єднання зусиль держави та громадськості у цьому напрямі. Зрештою, проблема оздоровлення та пошуку дієвих механізмів фінансування культурного життя в Україні зводиться до питання становлення ефективної моделі благодійництва та меценатства.

Список використаних джерел

1. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. Пер. с англ. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991.
2. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // Соч.: В 6 т. – Т. 4. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – 478 с.
3. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Соч.: В 6 т. – Т. 4. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1965.
4. Кочнова О.А. Благодійність як соціокультурний феномен (культурологічний аналіз) : автореф. дис... канд. культурології / О.А. Кочнова; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімф., 2009. – 0 с.
5. Культурная политика и спонсорство во Франции: историческая справка. Модели и практики спонсорства и фандрейзинга во Франции [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://model21.org.ua/files/Models-France.doc>

6. Напрями діяльності благодійного фонду «Розвиток України» [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://www.fdu.org.ua/rus/activity/culture/proj1>
7. Національному заповіднику «Софія Київська» 70 років: Навч. посіб. / Н.М.Куковальська, І.Є.Марголіна, Н.М.Нікітенко, І.В.Труш, К.Г.Петрачек, М.І.Жарких, М.В.Панченко. - К.: Софія Київська, 2004. – 14 с.
8. Розвиток благодійності та корпоративного спонсорства в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.charity.org.ua/?logic=. /usecases/idc/analytics.xml&action=View&id=9>
9. Рябчук Анастасія. Олігархи «відроджують традиції меценатства» [Електрон. ресурс] – Режим доступу: http://livasprava.in.ua/archive/index.php?option=com_content&view=article&id=650:saqssm-q&catid=16
10. Смит А. Теория нравственных чувств. – М.: Изд-во «Республика», 1997.
11. Украинские меценаты больше всего тратят на искусство и исторические раритеты [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://delo.ua/biznes/kompanii/ukrainskie-mecenaty-bolshe-vsego-tratjat-na-iskusstvo-istoricheskie-raritety-135252>